

УДК 94(477.83/.86:438:474.5:439)“13”

ПОЛЬЩА, МАЗОВІЯ, ЛИТВА ТА УГОРЩИНА У БОРОТЬБИ ЗА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка
бул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: lev67420@ukr.net
Кафедра історії середніх віків та візантиністики

У статті здійснена спроба подолання усталених стереотипів щодо входження Галицької землі до складу Польського королівства. Пропонується аналіз політичної ситуації після вигаснення династії Романовичів, прав і підстав претендентів на їхню спадщину, ходу боротьби за цю спадщину та участі у ній Польщі, Мазовії, Литви та Угорщини.

Ключові слова: королівство Русі, Романовичі, Казимир III, Любарт-Дмитро Гедимінович, практика успадкування княжих престолів.

В історіографії долати усталені стереотипи надзвичайно важко. Так, входження “руської землі” до складу Польщі більшість російських й українських дослідників однозначно датує 1340 чи 1349 р.¹, а польська історіографія трактує дану подію як успадкування Казимиром III цієї землі за рішенням Вишеградського з'їзду 1338 р.².

¹ *Зубрицький Д.И.* История древнего Галицко-Русского княжества. Ч.3. Львов, 1855; *Його ж.* Хроніка міста Львова / Переклад І.Сварника, коментар М.Капраля. Львів, 2002. С.29–38; *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453. Львов, 1863. С.148–160; *Винниченко И.* Замечания И.А.Линниченко на статью Г.Режабка “О последнем князе всей Малороссии Юрие II”. Санкт-Петербург, 1885; *Лонгинов А.В.* Грамоты малорусского князя Юрия II и вкладная запись князя Юрия Даниловича Холмского XIV в. // Чтения в об-ве истории и древностей российских при Московском ун-те. Москва, 1887. Кн.2. С.25–32; *Филевич И.П.* Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие. Санкт-Петербург, 1890; *Линниченко И.А.* Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси // Журнал Министерства народного просвещения. 1891. Июнь. С.460–470; *Довнар-Запольский М.В.* Из истории литовско-польской борьбы за Вольнь. Договоры 1366 г. Киев, 1896; *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т.3. Львів, 1905. С.126; Т.4. Київ–Львів, 1907. С.22–24, 39–44, 81, 89–94, 101, 241; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-ліття його смерті // Минуле і сучасне. Ч.7. Краків, 1941; *Мазур О.* “Лотка князь руський, прибув до Вишеграда”: гіпотетична ідентифікація особи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.7. Дрогобич, 2003. С.72–79.

² *Gorzyski K.* Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. Lwów, 1889; *Prochaska A.* W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1892; *Świeżawski E.S.* Esterka i inne kobiety Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1894; *Balzer O.* Kazimierz III Wielki // Balzer O. Genealogia Piastów. Kralów, 2005 (1895). S.60–682; *Semkowicz A.* Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. T.12. 1898. S.561–566; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // Przegląd Historyczny. T.23. 1922. S.97–110; *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925; *Kętrzyński S.* Ze studiów genealogicznych. 1. Nieznany dokument Kazimierza Wielkiego z r. 1344 // Miesięcznik Heraldyczny. 1934. N 13. S.48–51; *Kaczmarscyk Z.* Kazimierz Wielki. Warszawa, 1948; *Sieradzki J.* Polska wieku XIV. Studium z czasów Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1959; *Kozłowska-Budkowa Z.* Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego // Małopolskie Studia

На нашу думку, про анексію галицької частини “королівства Русі” можна говорити лише з 1387 р.³, якщо не з 1392 р., тобто після підписання угоди в Острові, де ця анексія була визнана Литвою.

Таким чином, продовження дискусії з проблем боротьби за спадщину Романовичів, в якій взяли активну участь Польща, Мазовія та Угорщина, а почасти Литва і Золота Орда, залишається актуальним.

Як слушно відзначив польський дослідник К.Мислінський, з часу утвердження Данила Романовича і до вигаснення Романовичів між польськими та галицько-волинськими князями зберігалися переважно союзницькі відносини, скріплені матримоніальними зв'язками, інтенсивність яких зросла з кінця XIII ст.⁴ Навіть претензії Лева Даниловича на краківський престол по смерті Болеслава Сидливого у 1279 р. були не проявом експансії, а звичною європейською практикою успадкування (дружина бездітного Болеслава св. Кінга була рідною сестрою Констанції – дружини Лева Даниловича)⁵. Можна стверджувати, що з другої половини XIII ст. польські, угорські та галицько-волинські володарі спільними зусиллями долали політичні проблеми, які виникали у них з іншими сусідами. В результаті добросусідських стосунків Арпади, П'ясти та Романовичі тісно переплелися матримоніальними зв'язками.

Становище Галицько-Волинської Русі було специфічним з огляду на її ставлення до Золотої Орди. Приймаючи у 1253 р. королівську корону від римського папи і титул “світлішого короля Русі”⁶, Данило Романович кинув виклик Золотій Орді – він розривав із залежністю від неї й претендував на визволення з-під її зверхності всієї

Historyczne. T.6. 1963. Z.3–4. S.17–26; Samsonowicz H. Kazimierz III Wielki // Poczet królów i książąt polskich. Warszawa, 1980. S.247–253; Śliwiński J. Mariaż Kazimierza Wielkiego // Studium z zakresu obyczajowości i etyki dworu królewskiego w Polsce XIV wieku. Olsztyn, 1987. S.44–46; Idem. Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka. Olsztyn, 1994; Jasiński K. Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego // Studia Źródłoznawcze. N 32–33. 1990. S.58–65; Idem. Dzień koronacji Kazimierza Wielkiego w świetle współczesnych źródeł // Opuskula minora in memoriam Iosepho Spors / Pod red. J.Hauzińskiego. – Słupsk, 1993. – S.171–182; Idem. Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza // Genealogia. Studia i materiały historyczne. T.5. 1995. S.25–43; Idem. Kazimierz Wielki // Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujaskich. Poznań–Wrocław, 2001. S.163–171; Kryk F. Wielki król i jego następcy. Kraków, 1992; Szczur S. Historia Polski średniowiecznej. Kraków, 2002. S.365–380; Elmonowski J. Stosunki polityczne między Piastami a Luksemburgami i Witelsbachami w pierwszej połowie XIV wieku. Toruń, 2002; Nowakowski T. Kazimierz Wielki a Bydgoszcz. Toruń, 2003; Wyrozumski J. Kazimierz Wielki. Wrocław, 2004; Barański M.K. Dynastia Piastów w Polsce. Warszawa, 2006. S.484–489; Jasienica P. Polska Piastów. Toruń, 2007. S.291–299; Dąbrowski J. Kazimierz Wielki: twórca korony królestwa polskiego. Kraków, 2007.

³ Круп'якевич І. Галичина // Українська Загальна Енциклопедія. Т.3. Львів–Станіславів–Коломия, 1935. С.641–642; Його ж. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1984. С.111–115; Вид.2. Львів, 1999. С.140–146; Ісаєвич Я.Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // Торжество історичної справедливості. Львів, 1968. С.74–80; Його ж. Галицько-Волинське князівство після навали Батия // Історія української культури. Т.2. Київ, 2001. С.219; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С.437–439; Його ж. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С.38–39, 73, 486, 613–614, 668–670; Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. Т.1. Львів, 2006. С.63–71.

⁴ Mysiński K. Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Львів, 1993. С.7–8.

⁵ Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т.1. Київ–Львів, 2004. С.712–720; Його ж. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович // Вісник Національного Університету “Львівська політехніка”. № 502. Держава та армія. Львів, 2004. С.13–18; Його ж. Штрихи до портрету князя Лева Даниловича // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип.5. Київ, 2005. С.143–156; Його ж. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С.497–501; Його ж. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. № 571. Держава та армія. Львів, 2006. С.89–93; Його ж. Князь Лев Данилович – полководець і політик // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.15]. Львів, 2006–2007. С.115–124.

Русі⁷. Після невдалої спроби відродження Русі і каральних походів Бурундая королю Данилові довелося знову емігрувати в Угорщину, звідки він повернувся лише після того, як Золота Орда розпочала тривалу боротьбу за Азербайджан⁸. Старший син короля Данила – князь Лев Данилович, зіткнувшись з фактичним розпадом “королівства Русі” і активною діяльністю улусбека Ногая, мусив стати васалом останнього, завдяки чому він зміг не тільки об’єднати батьківську спадщину, а й значно розширити кордони Галицько-Волинської держави⁹. Юрій Львович, під владою якого опинилася вся територія спадщини Романовичів, скориставшись тим, що золотоординський хан Тохта знову був зайнятий боротьбою за Азербайджан, а його еміри – протистоянням з сином Ногая – Джуке та внуком Кара-Кішеком у Причорномор’ї, звільнився від ординської залежності, про що насамперед свідчить прийняття королівського титулу “король Русі (regis Russiae), князь Лодомерії (principis Ladimiriae)”¹⁰. Жодне з відомих джерел не дає підстав стверджувати, що Юрій Львович був ординським васалом. Зрозуміло, що там ніхто не стерпів би титулу короля Русі у свого підлеглого.

Ситуація докорінно змінилася, коли після смерті Юрія Львовича до влади прийшли його сини Андрій та Лев. Як випливає з джерел, старший із братів Андрій був “*Dei gra(tia) dux Lodomirien(sis) et domi(nus) Terr[ae] Russi[ae]*”, тобто “Божою ласкою князь володимирський і володар землі Русі”¹¹, а молодший Лев – тільки князем луцьким¹². Саме тому Юрій Болеслав Тройденевич у своїй грамоті від 11 лютого 1334 р. в числі своїх попередників називає тільки Андрія Юрійовича¹³. Обидва брати мали певні проблеми з ординцями і періодично платили їм данину-вихід, як випливає з відомого листа Владислава Локетка до римського папи Іоанна XXIII від 21 травня 1323 р.¹⁴. Те, що польський король обох князів вважав “непереможним щитом” проти ординців, дає підстави припускати, що боротьба з ординцями в часи Юрійовичів точилася з перемінним успіхом. Небезпідставно також брати пропонували

⁶ Тургенев А.И. Акты исторические, относящиеся к России. Т.1. Санкт-Петербург, 1841. № 62–65, 74, 76–77; *Большакова С.А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. Москва, 1976. С.122–129.

⁷ *Войтович Л.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С.24–29; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.7. Дрогобич, 2003. С.63–71; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки та дискусії // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова. Київ, 2007. С.383–403; *Його ж.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. Львів, 2008. С.22–97; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинь 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С.4–17.

⁸ *Войтович Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С.89–96.

⁹ *Войтович Л.* Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство // Україна – Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. *Його ж.* Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії // Записки НТШ. Т.252. 2006. С.187–205.

¹⁰ *Войтович Л.* Юрій Львович та його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип’якевича. Історичні та культурологічні студії. Вип.3. Львів, 2001. С.70–78.

¹¹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII–першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С.160–161.

¹² *Войтович Л.* Князь Лев Юрійович: Спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.10. Дрогобич, 2006. С.127–131.

¹³ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII–першої половини XIV ст. С.178–179.

¹⁴ Monumenta Poloniae Vaticana. Т.1. Kraków, 1913. P.83.

Тевтонському Ордену захист від ординців¹⁵. Не випадково й польський король просив папу оголосити хрестовий похід, аби запобігти поневоленню Галицько-Волинської держави ординцями¹⁶. А це був період панування найсильнішого з золотоординських ханів Узбека (1313–1342)¹⁷. На те, що брати отримали ярлики на свої князівства, вказує і швейцарський хроніст Іоганн Вінтертурський¹⁸. Загибель обох князів залишається загадкою. Імовірно, вона не була одночасною, і Лев помер раніше за Андрія, інакше б він хоча б на короткий час став сюзереном усієї держави¹⁹. Чи були князі отруєні, як натякав швейцарський хроніст, чи загинули в якийсь інший спосіб – невідомо. Припущення про загибель обох князів у боротьбі з Ордою виглядає доволі мотивованим²⁰. Тільки зовнішні проблеми могли завадити братам, яких закликали закарпатські нобілі, поборотися за угорську спадщину.

Я не бачу жодних підстав погодитися з тими істориками, які вважають, що у Київській Русі не було усталеної традиції успадкування князівських престолів²¹, тоді як пам'ятки, що збереглися (ранні угоди з Візантією, різні редакції "Руської правди", деякі статутні грамоти), свідчать не тільки про наявність, а й про строгу регламентацію спадкового права, наприклад, у купців, смердів чи дружинників. Більше того, спадкове право існувало практично в усіх правлячих династіях, з якими Рюриковичі були споріднені. Насамперед, Русь кардинально не відрізнялася від сусідніх держав, подібно як і династія Рюриковичів від сусідніх пануючих династій. Взаємини всередині династії Рюриковичів базувалися на традиційному родовому праві старшого, тобто того, хто був ближчим до засновника роду за родовим рахунком. Ця проблема доволі повно висвітлена як у старшій, так і в новішій літературі²². Модерна концепція колективного сюзеренітету Рюриковичів у Київській Русі, висунена О.Назаренком²³, не підтверджується жодними джерелами і не має аналогій у інших тогочасних державах, застережень стосовно неї значно більше, ніж аргументів на її підтримку²⁴. Сама природа влади виконавчої (середньовічні правителі були правонаступниками військових

вождів) не допускає поняття колективного сюзеренітету. Така влада завжди була персональною. Колективна влада можлива тільки в суспільствах демократичних і то лише як влада законодавча. Не були винятком у цьому плані і Рюриковичі.

¹⁵ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. Санкт-Петербург, 1907. С.149.

¹⁶ Monumenta Poloniae Vaticana. T.1. Kraków, 1913. P.83.

¹⁷ Войтович Л. Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С.125–128.

¹⁸ Monumenta Poloniae Historica. T.2. Lwów, 1872. S.623.

¹⁹ Беняк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. С.79–85.

²⁰ Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S.7–11; Мацяк В. Галицько-Волинська Держава 1290–1340 рр. у нових дослідках. Авсбург, 1948. С.18; Długopolski E. Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Wrocław, 1951. S.22; Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. С.22; Wyrzowski J. Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // Европа środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S.1113.

²¹ Фроянов И.Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград, 1980. С.45–46; Толочко О.П. Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. // Феодалізм в Україні. Київ, 1990. С.30.

²² Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Кн.2. Т.3–4. Москва, 1998. С.7–32; Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т.3. Київ, 1993. С.222–227; Пресняков А.Е. Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь. Москва, 1993. С.7–135, 181–184, 386–470; Свердлов М.Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Ленинград, 1983. С.194–199; Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев, 1992.

²³ Назаренко А.В. Родовой сюзеренитет Рюриковичей над Русью (X–XI вв.) // Древнейшие государства на территории СРСР. Мат. и исслед. 1985 г. Москва, 1986. С.149–156.

²⁴ Толочко А.П. Князь в Древней Руси. С.57–66.

Спостереження за практикою успадкування княжих престолів, відбитою у джерелах, порівняно з практикою успадкування у скандинавських, звідки походили Рюриковичі, та сусідніх державах, дали змогу встановити наступні закономірності:

1. Головним критерієм успадкування престолів було родове право, за яким старший у роді Рюриковичів успадковував київський престол і сюзеренітет (фактичний чи номінальний) над Київською Руссю. На практиці це означало, що син не міг успадкувати батьківського престолу, якщо живими залишалися його дядьки – молодші брати померлого володаря. Саме тому старенький Судислав Володимирович залишався небезпечним для його племінників Ярославичів, і вони змусили його прийняти чернецтво. При цьому діти старшого брата зберігали перевагу над своїми двоюрідними братами. Таке саме правило діяло і в інших землях та удільних князівствах. Володимир Мономах першим порушив це головне правило: скориставшись вже архаїчним апаратом віча, після смерті Святополка Ізяславича провів своє “закликання” на князівський престол, через що до самої монгольської навали протистояння Мономаховичів з Ольговичами переважали у міжкнязівських стосунках. Про значення права найстаршого за родовим рахунком прямого спадкоємця “по мечу” свідчить доля Ростислава Івановича, сина Івана Берладника, якому угорці поспішили прикласти до ран отруту.

2. Сини Володимира Святославича порушили це правило, виключивши з числа претендентів на київський престол нащадків старшого брата Ізяслава. Цей прецедент і породив пізнішу практику ізгойства серед князів, за якою внук втрачав право на князівський престол, якщо його батько помер раніше за діда. Можливо, це перше обмеження кількості спадкоємців походить ще зі звичаєвого права доби племінних князівств і об’єднань, коли спадкоємець князя-вождя мусив опиратися на його авторитет і славу. Напевно, ця практика успадкування була закріплена у так званому “заповіті Ярослава Мудрого”, який дійшов до нас в обробці книжників Володимира Мономаха та його сина Мстислава. Цього правила дотримувалися довго. Згідно з цим правилом, і князі Острозькі, чий предок Роман Данилович загинув бл.1260–1261 рр. (за життя батька), вилучалися з числа спадкоємців короля Данила, а син Романа, Василько, мусив вдовольнитися Слонімським князівством у володіннях батька та діда по материнській лінії²⁵.

3. У 1097 р. з’їзд князів – Любецький снем – закріпив за кожною гілкою батьківські володіння. З того часу *снем* поступово перетворився на державний інститут (на зразок рейхстагу сусідньої Священної Римської імперії германської нації). Це нерегулярне зібрання Рюриковичів під головуванням київського князя (а пізніше в окремих землях старших князів цих земель) займалося врегулюванням міжкнязівських відносин. Рішення *снему*, як і міжнародні угоди, скріплювалися клятвами його учасників і на перших порах мали силу загальнодержавних законів. Так, проти порушника рішень снему 1097 р. волинського князя Давида Ігоровича виступила коаліція, яку змушений був, навіть усупереч власним бажанням, зібрати київський князь Святополк Ізяславич. Порушника було покарано, а ухвали Любецького снему підтверджено на снемі 1100 р. у Витичеві. Витичевський снем навіть відновив у Смоленську права нащадка Ігоря Ярославича, таким чином визнавши рішення Ярославичів незаконним і декларуючи право кожної гілки володіти батьківським спадком²⁶.

4. Всередині земель князі продовжували переміщатися з “молодшого” столу на “старший”, як це було на Русі до Любецького снему, коли Ярослав Мудрий починав

²⁵ Baumgarten N. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siecle // *Orientalia Christiana Iod.*, 10. N 35, maio. Roma, 1927. P.50–51.

²⁶ Янин В.Л. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и “Хождение игумена Даниила” // Труды Отдела Древнерусской Литературы. Т.16. Москва, 1960. С.112–131.

княжити в Ростові, пізніше перейшов у Новгород на місце померлого старшого брата Вишеслава, а вже з відти потрапив до Києва. При кожній зміні князя в Чернігові проходив перерозподіл престолів у всій Чернігівській землі. Так, князь Ігор Святославич княжив у Путивлі (1161–1164), у Курську (1164–1178), у Новгороді-Сіверському (1178–1198) і, накінець, у Чернігові (1190–1202). Тут можна погодитися з В.Сергеевичем, що такий перерозподіл закріплювався відповідними угодами²⁷. Принаймні, збирався снем і складалися відповідні клятви та присяги. Ольговичі у 1206 р. поширили принципи Любецького снему на Чернігівську землю, тобто, кожен пагінець обох гілок Ольговичів отримав свою “отчину”. Подібне було здійснено у Полоцькій землі після повернення місцевої династії із заслання, Волинській землі у 1170 р., коли перед смертю Мстислав Ізяславич з братом Ярославом розділили Волинь на дві частини: Луцьку (Східну) та Володимирську (Західну), Туровській землі – наприкінці XII–XIII ст.

5. Очевидно, з візантійської практики на Русь перейшло право успадкування за заповітом. Воля померлого князя була незаперечною. Володимир Василькович заповів Володимирське і Берестейське князівства молодшому з двоюрідних братів – Мстиславові, і навіть такий рішучий князь, як Лев Данилович, не наважився порушити цього заповіту. Подібно московські князі отримали Переяслав-Заліський. Як і у Візантії, успадкування за заповітом відкривало дорогу до влади бастардам, тобто синам від коханки або наложниці. Прикладом може служити Олег Ярославич, син Ярослава Осмомисла від Насті з Чагрович.

6. Претенденти з числа дальших родичів (двоюрідних, троюрідних) розглядалися тільки за відсутності спадкоємців по материнській лінії, або “по кужелю”.

7. Успадкування “по кужелю” могло бути запозичене зі скандинавської практики. Причому успадковувати можна було навіть за мачухою, яка, за церковними канонами, вважалася матір’ю. Так отримали Галицьку землю Ігоровичі. Але Роман повів боротьбу зі старшим Володимиром, вважаючи себе прямим спадкоємцем Ярослава Осмомисла, бо Володимир та Святослав були синами від першої дружини і Ярославна була їх мачухою. В успадкуванні “по кужелю” першість мали дочки останніх володарів в порядку старшинства (тобто їхні мужі), а далі діти найближчих родичок останнього володаря (дочок, сестер у порядку старшинства і т. д.). Через це і претензії Мстислава Мстиславича Удатного на Галицьку спадщину всі визнали без вагань, а інші претенденти, Данило Романович чи угорський принц Андрій, поспішили закріпити свої претензії одруженням з його дочками. Підстави іншого принца, Калмана, який був лише правнуком Єфросинії Мстиславни, порівняно з Андрієм, були мізерними, тому угорський король підтримав останнього, незважаючи на те, що Калман був коронований папою. Пізніше і Гедиміновичі закріплювалися на руських престолах через одруження з дочками останніх володарів.

8. Важливе значення мали легітимність шлюбу і розлучення. Так, Ростислав Рюрикович міг претендувати на Галицьку спадщину лише як старший брат дружини Романа Предслави, у якої не було синів, за умови, що розлучення Романа Мстиславича його тестя Рюрик Ростиславич вважав нелегітимним (другий шлюб Романа відбувся до насильного постриження його першої дружини), отже, і дітей від цього шлюбу – бастардами, яких батько не встиг адоптувати. Подібні підстави могли використати і Михайло Всеволодович, одружений з дочкою Романа та Предслави, та його син Ростислав.

²⁷ Сергеевич В.И. Вече и князь. Русское государственное устройство и управление во времена князей Рюриковичей. Исторические очерки. Москва, 1867. С.122–272.

9. Зміни у практиці успадкування під ординським впливом лише з кінця XIV ст. почала запроваджувати московська династія²⁸.

Як справедливо зазначив Я.Беняк, на час смерті Андрія Юрійовича останніми прямими спадкоємцями Романовичів залишалися його сестра Марія, дружина черського князя Тройдена, та тітка Анастасія, вдова добжинського князя Земивита²⁹. Припущення провідного польського дослідника генеалогії Романовичів Д.Домбровського стосовно існування двох Мстиславів Даниловичів, один із яких був батьком Анастасії³⁰, не спирається на джерела, а побудоване виключно на умовиводах і домислах автора. З огляду на це, воно залишається гіпотезою. Тут вагомими, з огляду права, були претензії сина Марії – Болеслава Тройденовича і добжинського князя Владислава Земовитовича – сина молодшого брата Владислава Локетка і Анастасії, дочки Лева Даниловича.

Поряд з княгинями, найбільше прав на галицько-волинську спадщину мав Любарт-Дмитро Гедимінович як зять Лева Юрійовича^{31*}. Ця непересічна особистість з різних причин не отримала належної оцінки у працях як українських так і зарубіжних істориків³². Недавно львівським дослідником І.Мицьком було введено в науковий обіг

²⁸ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С.27–42.

²⁹ *Беняк Я.* Вигаснення галицько-волинської княжої династії. С.81.

³⁰ *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań–Wrocław, 2002. S.153–155, 174–180, 232–240.

³¹ *Войтович Л.* Князівська верства у Галицькій землі // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч.1. Одеса–Київ–Львів, 1999. С.82–83.

* Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава [*Русина О.* Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) // Записки НТШ. Т.231. 1996. С.182–188]: крім білорусько-литовських літописів сам князь під таким нехарактерним для Рюриковичів іменем записаний у переліку “ктиторів і опікунів монастиря Печерського” А.Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – Любецькому пом’янику; подібні потрійні збіги просто неможливі [*Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С.415], можна не сумніватися і в участі луцького князя Лева Юрійовича в битві на р. Ірпені на стороні київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1322/1323 р. [*Войтович Л.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.10. Дрогобич, 2006. С.129]. Зимово 1322/1323 р. під Берестям стояло литовське військо [*Шабельдо Ф.М.* Землі Юго-Западной Руси. С.26–27]. Це, очевидно, було наслідком союзу волинського і київського князів. Мир, укладений після цієї війни (а Гедимінові, який посадивши свого васала в Києві, мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), було скріплено шлюбом дочки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем. М.Андрусак пропонував вважати дружину Любарта вничкою степанського князя Володимира Івановича або дочкою острозького князя Данила Васильовича [*Андрусак М.* Останні Романовичі (нашадки Мстислава і Романа Даниловичів) // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Т.5. Мюнхен, 1948. С.4]. Останнє доводив також Г.Грала, вважаючи, що саме на честь тестя Любарт прийняв хресне ім’я [*Grala H.* Chresne imię Szwarna Daniłowicza. Ze studiów dyplomatyką południowo-ruską XIII i XIV w. // *Słowiańszczyzna i dzieje powszechne.* Warszawa, 1985. S.201, 204–208]. З певними застереженнями цю версію прийняв Я.Тенговський, зазначивши, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами на спадщину Романовичів? ніж Болеслав Тройденович [*Tęgowski J.* Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku // *Genealogia.* Т.6. 1995. S.17–26.], що, звичайно, не може бути прийнятим [*Мицько І.* Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. С.38]. За таких умов Любарт-Дмитро взагалі не міг би претендувати на спадщину Романовичів.

³² *Stadnicki K.* Lubart książę Wołyński. Lwów, 1853; *Лукомский Г.* Луцкий замок. Петроград, 1917; *Маслов Л.* Любартові замок у Луцьку // *Наша культура.* Львів, 1937. № 8–9. С.348–354. № 12. С.484–494; *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів, 1996. С.101–104; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Т.5. Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я.Ісаєвича. Львів, 1998. С.153–168; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи. С.18, 37, 40, 74–76, 109, 138, 230–231, 263, 295, 299–300, 310, 345–347, 352–353, 426, 437–438, 440–443, 446–447, 449–450, 463, 474, 476, 485–486, 499–501, 504; *Його ж.* Княжа доба на Русі. С. 37–42, 75, 511–512, 562, 614, 618–619, 636, 668–672, 678–679; *Флоря Б.Н.* Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре первой пол. XIV в.) // *Древнейшие государства Восточной Европы.* 1998 г. Москва, 2000. С.250–254; *Його ж.* О грамоте Любарта Гедиминовича Луцкой епископской кафедре // *От Древней Руси к новой России: Юбилейный сборник, посвященный члену-корреспонденту РАН Я.Н.Щапову.* Москва, 2005. С. 177–181; *Троневиц П.* Волинь у сутінках історії України XIV–XVI ст. Луцьк, 2003; *Його ж.* Луцький замок. Луцьк, 2003; *Мицько І.* Князь Любарт та його родина //

пом'яник Преображенського кафедрального монастиря (с. Спас Старосамбірського р-ну Львівської обл.)³³. За цим пом'яником, дружиною Гедиміна-Прокопія і матір'ю Любарта-Дмитра була Леоніда, яку дослідник вважає дочкою Лева Юрійовича, так названою в батькову честь³⁴. А за таких умов підстави Любарта Гедиміновича на спадщину Романовичів були найвагоміші.

Останній прямиий нащадок Романовичів, острозький князь Данило Василькович, походив з гілки, яка втратила право на успадкування найстаршого престолу після смерті Романа Даниловича, якого не стало ще за життя батька, на що слушно звернув увагу М.Баумгартен³⁵. Він міг претендувати тільки як близький родич, тобто після претендентів "по кужелю", яких було багато.

Польському королеві Владиславові Локетку Юрійовичі доводилися племінниками. Вони були правнуками й угорського короля Бели IV. Тобто, і польський, і угорський королі були претендентами також як близькі родичі.

Свої претензії на галицьку спадщину заявили навіть глоговські князі Генріх II та Ян³⁶. Позаяк їхні претензії визнав папа, то вони мусили братися до уваги. Глоговські князі були пов'язані ще з першою галицькою династією як правнучаті племінники Ярослава Осмомисла. Їхній дід Конрад I був одружений з Саломеєю, дочкою Владислава Одонича, матір'ю якої була Вишеслава, дочка Володимирка Володаровича. Але це була надто далека спорідненість, щоб дати підстави для претензій на Галицьку спадщину. Сестра глоговських князів Агнеса була видана за баварського герцога Отто III, який був претендентом на угорську корону і свого часу союзником короля Юрія Львовича. Цей союз міг бути скріплений шлюбом. Я.Яблоновський, посилаючись на Кромера, назвав дружину Любарта Бучою (Бушою)³⁷. У Кромера імені княгині не приведено. Б.Зіморевич назвав її Євфимією (чи не сплутавши з Офкою-Євфимією, дружиною Болеслава-Юрія?). Від Я.Яблоновського це ім'я запозичили Т.Нарбут та М.Карамзін. Якщо це не помилка, то Буша – скорочення від Богуслави. Отже, її мати могла бути полькою, незнаючи з інших джерел сестрою глоговських князів. У такому випадку Агрипина, хресне ім'я Богуслави³⁸. Лише таке родинне пов'язання висувало глоговських князів в число серйозних спадкоємців Романовичів "по кужелю".

Любарт-Дмитро був наймолодшим серед головних претендентів (йому було 11–12 років)³⁹. Литва спізнилася підтримати претензії Любарта, хоча восени 1323 р. її військо

Старий Луцьк. Вип.2. Луцьк, 2005. С.43–48; *Його жс.* Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів // Старий Луцьк. Вип.5. Луцьк, 2009. С.34–40; *Терський С.* Луческ Х–XV ст. Львів, 2006.

³³ *Мицько І.* Князь Любарт та його родина. С.43–48.

³⁴ *Мицько І.* Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. С.34–40.

³⁵ *Baumgarten N.* Halich et Ostrog // *Orientalia Christiana Periodica.* Roma, 1937. Т.3. Р.166.

³⁶ Skarbec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy i Rusi służącej // *Zebral... J.Daniłowicz.* T.1. Wilno, 1860. № 314. S.161–162; *Rzężabek J.* Jirij II posledni knize veskere Malej Rusi. Praha, 1883. S.50.

³⁷ *Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc.* / Ed. J.A.Jablonowski. Nürnberg, 1748. Tabl.10.

³⁸ *Мицько І.* Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // *Лавра.* 1998. № 2. С.52.

³⁹ Смерть галицько-волинських князів заскочила зненацька і юного Любарта та його оточення. Про спробу Любарта успадкувати престол Романовичів свідчить грамота від 8.12.1322 р., де він титулується як "луцький і володимирський князь". Навколо автентичності цього документу, підтвердженого у 1492 р., триває полеміка, однак навіть прихильники версії щодо фальсифікату вважають, що його створення могло бути близьким в часі від вказаної дати і принаймі перша частина грамоти списана з автентичної [*Флора Б.Н.* Две грамоты князя Любарта. С.250–254; *Його жс.* О грамоте Любарта Гедиміновича. С.177–181; *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства. С.384, 683–697]. Стосовно помилки датування документу, яка "тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук" [*Щербаківський Д.М.* Фундушевая запись кн. Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. // *Чтения в Историческом об-ве Нестора-летописца.* Кн.18. Киев, 1905. Вып.3–4. С.66–67], то 8 грудня сьомого індікту припадало на 1324

виступило на Волинь і зимувало біля Берестя⁴⁰. Складні переговори між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які претендували на спадщину Романовичів), з одного боку, та Литвою – з другого, за участі хана Узбека⁴¹ і згодою місцевого боярства⁴² привели до влади внука короля Юрія – Болеслава-Юрія Тройденевича. Остаточо польсько-литовське порозуміння було скріплено шлюбом дочки Гедиміна Альдони-Анни з сином і спадкоємцем Владислава Локетка – Казимиром (16.10.1325). Але хрестилася дочка Гедиміна ще 30.04.1325 р., отже, домовленості досягли раніше⁴³. Перша грамота Болеслава-Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р., імовірно восени⁴⁴, текст грамоти вказує на початок правління⁴⁵. Появі Болеслава-Юрія передувало, очевидно, ряд угод, в одній з яких було передано Любарту Гедиміновичу східну частину Волині з Болоховим, де він тримав свою столицю, відновивши місто як Любартив⁴⁶.

Існує версія, що результатом порозуміння Польщі та Литви у 1325 р. було приєднання до Литви Берестейської землі та Підляшшя. Така угода ніби викликала невдоволення Мазовії, що зблизило останню з Тевтонським Орденем і стало причиною військових дій у Куявії в 1326 р.⁴⁷. Але пізніші події дають підстави стверджувати, що до поділу волинських земель тоді ще не дійшло. З листа комтура Тевтонського Ордену від 14.10.1325 р. довідуємося, що замок Візна на далекому мазовецько-волинському кордоні продовжував утримуватися волинською залогою, а його воїни перебували у складі союзного литовського війська під Гродном⁴⁸. Навіть за угодою 1352 р. Берестейська земля залишалася частиною Волині⁴⁹.

Одним із наслідків компромісу щодо спадщини Романовичів і подальшої боротьби ординців за повернення свого впливу у Галицько-Волинській державі було звернення князя Болеслава-Юрія до титулу “з Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі”, що підкреслювало відмову галицько-волинських володарів від претензій на решту Русі, яка надалі залишалася залежною від Орди, хоча перед тим князь використовував титули “Nos Georgis Dei gratia dux Russiae”, “Georgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere”, “Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae”. “Мала Русь” тут виступає в значенні тієї частини Русі, яка не була підвладна монголам.

Можливо, це стало також однією з причин виступу польської еліти проти планів Казимира III прямої унії Польщі з королівством Русі. У Кракові могли побоюватися війни з Золотою Ордою, яка в середині XIV ст. переживала період останнього під-

р. і сплугати 6830 р. з 6832 р. могли легко при переписуванні у 1492 р. [Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. С.154].

⁴⁰ ПСРЛ. Т.35. С.95.

⁴¹ Monumenta Poloniae Historica. Т.2. Lwów, 1872. P.623; Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси..., С.19–26. На останнє також прямо натякнув і швейцарський хроніст Іоганн Вінтертурський (Monumenta Poloniae Historica. Т.2. Lwów, 1872. S.623).

⁴² Monumenta Poloniae Historica. Т.2. P.629.

⁴³ Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси. С.33–34.

⁴⁴ Куник А.А. Объяснительное введение к правилам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Санкт-Петербург, 1907. С.117.

⁴⁵ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. С.189–190.

⁴⁶ Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси. С.34, 159; Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. С.157.

⁴⁷ Zajaczkowski S. Przymierze polsko-litewskie 1325 r. // Kwartalnik Historyczny. R.40. Lwów, 1934. Z.4. S.603–608.

⁴⁸ Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa. Warszawa, 1933. S.272–273.

⁴⁹ Акты, относящиеся к истории Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией. Т.1. Санкт-Петербург, 1846. № 1. С.1.

несення. Унія з королівством Русі була б одночасно декларацією претензій на всю Русь, тоді як приєднання частини земель Русі, які вже тривалий час не належали до Русі, підвладної монголам, рівно ж як і відмова Болеслава-Юрія від таких претензій, мали зовсім інший характер. Подібні мотиви могли вплинути і на рішення Людовика Анжуйського, який задовольнився більш надійним і “земним” титулом “короля Галіції і Лодомерії”. Таким чином він декларував відмову від тих земель Русі, які перебували під ординським пануванням. Титул “князів Русі” взяли собі пізніше мазовецькі князі, які володіли Белзьким та Жидачівським князівствами, але це було вже тоді, коли Орда агонізувала і не могла їм загрозувати. Та й сам титул на той час уже нічого не означав.

Немає жодних доказів того, що ставши галицько-волинським князем, Болеслав-Юрій перетворився в польського сателіта і рухався у фарватері політики Владислава Локетка та його сина Казимира III. Так само немає жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у Вишеградських зустрічах 1335 р. і 1339 р., де було закладено основи польсько-угорської унії⁵⁰. Передовсім, сам польський король Казимир III ніде не посилався на цю угоду, яка ніби то зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. На відміну від нього, галицько-волинський князь Болеслав-Юрій Тройденівич всіляко демонстрував самостійну політику в інтересах свого краю. Зміцнивши своє становище союзом з Литвою у 1331 р., він у 1334 р. підтвердив союз з Орденем, антипольська спрямованість якого очевидна. Зміни в титулатурі (князь “підкорегував” титул, ввівши *Малу Русь* взамін *Русі*) означали внормування стосунків з Золотою Ордою. У 1337 р. він разом з ординцями напав на Люблінську землю і тримав Люблін в облозі 12 днів. І тільки після загибелі ординського воєначальника облога була знята⁵¹.

Очевидно, що саме галицько-литовське та галицько-ординське зближення вплинуло на зміну польсько-галицьких стосунків. В результаті 29 червня 1338 р. до Вишеграду прибув “Лотко, князь руський” (за Дубницькою хронікою, “Lothka dux Rutenoꝝum”⁵², спроби перетворити “Лотко” в “Болько”, ототожнивши його з Болеславом-Юрієм⁵³, не витримують критики⁵⁴), тобто князь Владислав Земовитович, син добжинського князя Земовита I та Анастасії Львівни, якого польська сторона готова була підтримати як противагу Юрію-Болеславу Тройденівичу⁵⁵ (здогадка О.Мазура щодо існування князя Володимира Андрійовича⁵⁶ цілком в дусі здогадок польських істориків стосовно тотожності “Лотка” і “Болька”).

Імовірно, і сама смерть Болеслава-Юрія у 1340 р. могла бути пов’язана з Вишеградською угодою 1338 р. та невдалими спробами Владислава Земовитовича претендувати на трон володаря Русі. Версія отруєння князя Болеслава-Юрія боярами за його прихильність до католицького обряду та іноземців непереконалива. Німецький патриціат у містах був з часів Данила Романовича. У сім’ї Лева Даниловича та Юрія

⁵⁰ *Dąbrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. Kraków, 1918. S.111–112; *Włodarski B.* Polska i Ruś, 1194–1340. Warszawa, 1966. S.287–289; *Dowiat J.* Polska – państwem średniowiecznej Europy. Warszawa, 1968. S.323; *Wyrozumski J.* Historia Polski do 1505 r. Warszawa, 1973. S.227.

⁵¹ *Monumenta Poloniae Historica.* T.3. Lwów, 1874. P.78.

⁵² *Historiae Hungaricae Fontes Domenici / Ed. M.Florianus.* V.3. Lipsiae, 1884. P.128.

⁵³ *Dąbrowski J.* Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. S.112; *Abraham W.* Powstanie kościoła łacińskiego na Rusi. T.1. Lwów, 1904. S.206; *Balcer O.* O następstwie tronu w Polsce // *Rozprawy Akademii Umiejętności.* Wydz. Hist.-Filoz. Ser.2. T.11. 1905. S.430; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // *Przegląd Historyczny.* T.23. 1922. S.99; *Włodarski B.* Polska i Ruś. – Warszawa, 1966. S.288; *Wyrozumski J.* Kazimierz Wielki. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1986. S.80–81.

⁵⁴ *Мазур О.* “Лотка, князь руський, прибув до Вишеграда”: гіпотетична ідентифікація особи // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Вип.7. Дрогобич, 2003. С.72–79.

⁵⁵ *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. С.19–20.

⁵⁶ *Мазур О.* “Лотка, князь руський, прибув до Вишеграда”. С.77–79.

Львовича не було жодного протистояння з католиками. Його дочка стала черницею в монастирі кларисок. Польський король, якому смерть Болеслава-Юрія була найбільш вигідною, виявився добре підготованим до загибелі Юрія: на першу звістку він зумів зібрати військо (на подібні заходи потрібно було затратити місяці) та оволодіти Львовом.

Виглядає на те, що не тільки невдачі Владислава Земовитовича, а й побоювання, що останній, сівши у Львові, продовжить політику попередника, підштовхнули короля Казимира III до спроби самому виступити претендентом на спадщину Романовичів. У 1340 р. він не відважився воювати з русько-ординськими військами. Після смерті Болеслава-Юрія волинська еліта визнала князем Любарта-Дмитра Гедиміновича. Його визнання галицьким боярством засвідчено також відомим написом на дзвоні собору св. Юрія у Львові з 1341 р.⁵⁷ Хан Узбек надав Любартові-Дмитру необхідну допомогу. Отже, і Орда розглядала Любарта-Дмитра як першого легітимного спадкоємця, що могло бути зафіксованим в угоді 1331 р. між Болеславом-Юрієм та Гедиміном. Боярин Дмитро Детько і князь Данило Острозький у 1340 р., разом з ординськими військами, відтіснили поляків з галицьких земель⁵⁸. Те, що Любарт Гедимінович так легко оволодів Волинською та Галицькою землею у 1340 р., свідчить на користь версії, що він вважався спадкоємцем ще за життя Болеслава-Юрія⁵⁹.

За цих умов польський король зробив ставку на галицьку еліту, яка змусила його суперника князя Любарта-Дмитра піти на значні поступки галицькому боярству, надавши його лідеру Дмитрові Детьку високий сан управителя (*provisor* чи *proconsul*) або старости (*capitaneus*) Руської землі⁶⁰. Вже у березні (не пізніше 27 червня) 1341 р. “*управитель або староста землі Русі*” Дмитро Детько повідомив громаду Томуна що “ми усунули суперечку, посяну з намови диявола, між польським королем Казимиром і нами, й натхненні животворним духом, подолавши спокусника людського роду, уклали союз згоди”⁶¹. У середовищі галицьких бояр Казимир III мав прихильників, яких використав у своїх спробах оволодіти Галицькою землею у 1340–1350 рр. (боярин Вовчок з Дроговижа, брати Ходко, Петро і Осташок Корчаки та ін.⁶²). Вже близько 1343 р. з допомогою місцевих бояр король оволодів Сяноцькою землею. З 1346 р. Казимир III почав титулувати себе паном і дідичем Русі. В грамоті з 1361 р., якою було підтверджено маєтки галицького боярина Ходка з Бібла, надані його предкам князем Левом Даниловичем, цей титул поданий так: “*милістю Божою король Краківської землі, Судомирської землі, Серадської землі, Польської землі, Куявської землі, Добрянської землі, Руської землі, господар і вічний дідич землям тим володар, король велебний*”⁶³. На перших порах Казимир III намагався декларувати унійне об’єднання

⁵⁷ Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. собр. О.Гонсиоровским, А.А.Куником, А.С.Лаппо-Данилевским, И.А.Линниченко, С.П.Пташицким и И.Режабком. Санкт-Петербург, 1907. С.79.

⁵⁸ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. Львів, 1863. С.158–159.

* Про різночитання в джерелах “*Daniele Ostrogio*” і “*de Ostrov*” див.: *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. С.126.

⁵⁹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т.3. Київ, 1993. С.127.

⁶⁰ *Войтович Л.В.* Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // Історія Львова. Т.3. Львів, 2006. С.60–62.

⁶¹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С.194–200.

⁶² *Sikora F.* Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Goraja i jego rola na Rusi // *Genealogia: Kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym.* Toruń, 1989. S.55–90.

⁶³ Акты истории Южной и Западной Руси. Санкт-Петербург, 1863. С.1.

королівства Русі з Польщею⁶⁴. Треба відзначити, що для XIV ст. це була звична практика європейської династичної політики.

Лише коли процес оволодіння землями королівства Русі затягнувся, а війна проти Любарта-Дмитра Гедиміновича не принесла швидкого успіху, у 1350 р. польський король визнав право Угорщини на спадщину Романовичів. Родинні зв'язки Арпадів, спадкоємцями яких виступала Анжуйська династія, з другою галицькою династією були ближчими від родинних зв'язків Казимира III з цією династією. Подібно на те, що перша дружина угорського короля Карла Роберта таки походила з династії Романовичів⁶⁵ і його син Людовик виступав як спадкоємець Романовичів “по кужелю”. Водночас він був і спадкоємцем Казимира III, сестра якого, Єлизавета, була його матір'ю. За польсько-угорською угодою 1350 р., Польща визнала за Людвигом “спадкове право” на королівство Русі, яке він передавав у довічне володіння Казимирові III.

В ході війни з Польщею та Мазовією у 1349–1351 рр., втративши значні території, Любарт-Дмитро повернув собі Володимир, Белз, Берестейську землю та Холмщину. 1352 р. у війну вступили угорські війська. Король Людовик був навіть поранений при облозі Белза і, зазнавши великих втрат, мусив відступити. На допомогу Любартові прийшли литовські дружини Кейстута та Євнута Гедиміновичів й інших князів, яким Любарт почав роздавати на Волині уділи. За угодою 1352 р., за ним залишилася вся Волинь⁶⁶. У 1353 р. Любарт-Дмитро Гедимінович здійснив кілька походів на захід. Зокрема, у травні він був під Львовом, але не зміг втримати столицю краю і лише зруйнував міські укріплення, напевно, щоб полегшити оволодіння містом у майбутньому⁶⁷.

Перманентна війна не припинялася. Любарт-Дмитро послідовно боровся за відновлення Галицько-Волинської держави. На початку жовтня 1366 р. він уклав мирну угоду з Казимиром III, яка уточнювала волинсько-галицький кордон. Одним із свідків з боку Любарта виступав князь Данило Острозький⁶⁸.

Після смерті Казимира III, розпочавши анексію Руського королівства, Людовик Анжуйський використав одного зі своїх найближчих соратників опольського князя Володислава, який був внуком дочки белзького князя Гремислави Всеволодівни. Саме йому у 1372 р. було передано в лен відділене від Польщі “королівство Руське з містами і населенням”. Володислав без зволікання прийняв титул “господаря Руської землі, вічного дідача і самодержця” та почав карбувати власні гроші⁶⁹. Любарт не міг визнати

⁶⁴ *Исаевич Я.Д.* “Королевство Галиции и Володимирии” и “Королевство Руси” // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. Москва, 1986. С.63; *Sieradzki J.* “Regnum Russiae”. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji // *Кwartalnik Historyczny*. 1958. № 2. S.498.

⁶⁵ *Войтович Л.В.* Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? // А сего сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ, 2002. С.161–164; *Його ж.* Загадка королеви Марії Львівни // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип.4. Львів, 2004. С.7–10.

⁶⁶ Грамоти XIV ст. / Упорядкув., вступ. ст., коментарі і словники-показчики М.М.Пещак. Київ, 1974. С.29–32.

⁶⁷ *Исаевич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. Т.1. Львів, 2006. С.65.

⁶⁸ Грамоти XIV ст. С.38–39.

⁶⁹ Научно-литературный сборник Русско-Галицкой Матицы. Т.8. Львов, 1895. С.53; *Pieradzka K.* Władysław książę opolski 1330–1401. Monografia historyczna. Kraków, 1945 // *Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego*, syng. WF II 122; *Sroka S.A.* Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // *Rocznik Przemyski*. Т.28. 1993. S.147–154; *Idem.* Kariera Władysława Opolczyka na dworze węgierskim w drugiej połowie XIV wieku // *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. Toruń, 1997. S.265–274; *Wyrozumski J.* Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej. S.111–119; Władysław Opolski, jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci // *Red. A.Pobóg-Lenartowicz.* Opole, 2001; *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV століттях.

цього титулу, що і призвело до відновлення війни. Умови для початку війни були не вигідними для Любарта, але волинський князь мусив реагувати на такі дії. У 1370–1371, 1372, 1376–1377 рр. Любарту-Дмитру Гедиміновичу вдалося зайняти частину Галицької землі, але втриматися тут він не зміг⁷⁰.

Любарт-Дмитро Гедимінович помер 4 серпня 1383 р. (дату смерті дає змогу уточнити запис Івана, священника церкви св. Катерини, на переписаним ним Псалтирі в річницю смерті великого князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, яка зберігається у Флоренції в бібліотеці Лоренцо Медичі⁷¹). До самої смерті він не тільки зберіг під своїм правлінням Волинську землю (1340–1383), а й в умовах боротьби з потужним польсько-угорським союзом намагався відстояти і Галицьку землю (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377). Він прийняв титул великого князя, який у XIV ст. означав суверенного володаря⁷².

Вартує детальніше висвітлити питання відновлення у 1347 р. Галицької митрополії, рішення про яке прийняв імператор Іоанн VI Кантакузен та патріарх Іоанн XIV Каліка: митрополитом став ставленник Любарта-Дмитра – Феодор⁷³.

Як суверенний володар, Любарт-Дмитро Гедимінович карбував власні гроші⁷⁴. У 2006 р. на межі Волинської, Львівської і Рівненської областей разом з монетами великого князя литовського Вітовта Кейстутовича (1392–1430) випадково знайдено шість срібних монет із зображенням хреста та лева⁷⁵. Монети дещо різнилися по-іншому скерованими головами лева і його реалістичними іконографічними особливостями. У 2006–2008 рр. ще до 20 подібних монет було знайдено у Луцьку та Володимирі Волинському⁷⁶. Атрибутацію монет побіжно підтверджують знахідки основної кількості монет на Волині, використання князем Любартом-Дмитром печатки із зображенням крокуючого лева⁷⁷, зображення рівностороннього хреста на гербах Волині, яке відоме з початку XIV ст.⁷⁸, а також присутність такої монети у складі Сосновського скарбу⁷⁹ (Федір Любартович, син Любарта-Дмитра, був князем Сіверським у 1393–1405 рр.⁸⁰).

Львів, 2007. С.27–31, 74–93.

⁷⁰ *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині XIV-XV ст. С.153–168.

⁷¹ *Столярова Л.В.* Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI-XIV веков. Москва, 2000. С.349.

⁷² Були періоди, коли польсько-угорські війська займали навіть Володимир та Луцьк. У цих умовах князь Любарт-Дмитро змушений був звертатися по допомогу до Литви, яка була його єдиним природним союзником. Але, послідовно борючись за відновлення Галицько-Волинської держави, Любарт-Дмитро не міг просто стати литовським васалом. Через це і Литва офіційно не воювала з Польщею та Угорщиною. Старші брати Любарта – Кейстут та Євнут Гедиміновичі – отримали від нього відповідно Берестейське та Дорогичинське князівства, що давало їм право на участь у цій війні. Також молодші Гедиміновичі отримали дрібні уділи на Волині, зокрема Юрій Наримунтович спочатку Крем'янець (бл.1350 – до 1352), а потім Белз (1352–1377, 1383–1387), його брат Семен – Белз (1350–1352), Олександр Корятювич – Теремовлю (бл.1341 – бл.1380), його брат Дмитро – Боброк (після 1352 – 1366?) [*Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. С.107–110; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині. С.158–161).

⁷³ Русская историческая библиотека. Т.6. Санкт-Петербург, 1880. Приложение № 3.

⁷⁴ *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта // Старий Луцьк. Вип.5. Луцьк, 2009. С.152–159.

⁷⁵ *Барэйша Ю.* Аб аtryбуцыі, сімваліцы і датаванні манет ВКЛ зі львом і крыжам // Банкаўскі веснік. 2007. Чэрвень. С.59–61.

⁷⁶ *Савицький В., Чобіток В.* Монети Дмитрія-Любарта. С.154.

⁷⁷ *Киричук М.* Волинь – земля українська. Луцьк, 2000. С.129.

⁷⁸ *Цинкаловський О.* Стара Волинь і Волинське Полісся. Т.1. Вінніпег, 1984. С.29.

⁷⁹ *Котляр Н.Ф.* Клад монет Владимира Ольгердовича // Нумизматика и эпиграфика. Т.8. Москва, 1970. С.88–100.

⁸⁰ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі. С.679.

Наявність різних штемпелів (не менше п'яти) свідчить про тривалий час карбування цієї монети⁸¹.

Таким чином, поступово звільняючись від історичних стереотипів, сформованих давньою історіографією, можна стверджувати, що приєднання галицької частини Королівства Русі до Польщі відбулося не у 1340 р. після смерті князя Болеслава-Юрія Тройденевича і навіть не в 1349 р. Через провальну зовнішню політику, коли підтриманий польською стороною Болеслав-Юрій Тройденевич не тільки став самостійним володарем, а й поступово дійшов до політики конфронтації з Польщею, Казимир III спочатку підтримав претензії на руський престол племінника Владислава Земовитовича, а потім і сам втрутився в боротьбу за спадщину Романовичів, намагаючись спочатку домовитися з місцевим боярством. Будучи розумним і далекоглядним політиком, польський король використав увесь арсенал доступних засобів привернення на свій бік місцевої еліти: декларування унії і збереження прав *Королівства Русі*, карбування окремої монети, надання чи підтвердження магдебурзьких привілеїв та земельних володінь галицькому боярству, підтримку відновлення православної Галицької митрополії. Його суперник Любарт-Дмитро Гедимінович виявився гідним і не менш розумним, він навіть пішов на такий сміливий крок, як передача лідерів галицького боярства Дмитрові Детькові реальної влади над галицькою частиною Королівства Русі в ранзі старости руського. В цих умовах Казимир III визнав право угорських королів на спадщину Романовичів, чим домогся залучення ресурсів потужного Угорського королівства до боротьби за цю спадщину. Дмитро-Любарт у цій боротьбі зумів зберегти більшу частину Волині і навіть робив спроби ще з допомогою литовців потіснити суперників у галицькій частині, але більшого досягнути він не зміг. Боротьба закінчилася вже після смерті Казимира III у 1387 р. приєднанням всієї галицької частини Королівства Русі (крім Поділля) та Холмщини до Польщі. У 1392 р. Литва визнала цю анексію за угодою в Острові. Спочатку цими землями управляли польські урядовці в ранзі генеральних старост, продовжувалося карбування *руських грошей*, тобто, продовжувалася розумна казимирівська політика. У 1434 р. з цих земель утворили Руське воєводство, завершивши таким чином їх анексію.

POLAND, MAZOVIA, LITHUANIA AND HUNGARY IN THE STRUGGLE FOR THE ROMANOVYCHI'S INHERITANCE

Leontij VOYTOVYCH

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytet'ska Str., Lviv, 79000, e-mail: lev67420@ukr.net
The History of Middle Ages and Byzantine Study Department*

The attempt of overcoming the set stereotypes concerning the entering of Galychyna into the Polish kingdom is made in the article. The analysis of the political situation after the dying out of Romanovychi's dynasty, of the competitors' rights and grounds for their inheritance, of the process of struggling for this inheritance and participation of Poland, Mazovia, Lithuania and Hungary in this struggle is offered.

Key words: Kingdom of Rus', Romanovychi's dynasty, Kazymyr III, Lubart-Dmytro Gedyminovych, practice of inheriting of princely thrones.

⁸¹ Савицький В., Чобіток В. Монети Дмитрія-Любарта. С.155.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2010
Прийнята до друку 30.04.2010